

İŞGÂL İSTANBUL’UNDA BİR DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ SAVCISI CEVAD ABDURRAHİM GÜCÜN

CEVAD ABDURRAHİM (GÜCÜN): A DİVAN-I HARB-İ ÖRFİ PROSECUTOR
IN OCCUPIED İSTANBUL

Serpil SÜRMEİ*

Geliş Tarihi/Received:17.08.2020

Kabul Tarihi/Accepted:04.11.2020

SÜRMEİ, Serpil, (2021), “İşgal İstanbul’unda Bir Divan-ı Harb-i Örfi Savcısı Cevad Abdurrahim Gücün”, Belgi Dergisi, S.21, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2021/1, ss. 23-42

Öz

Cevad Abdurrahim Bey 4 Mart 1919’da kurulan Damat Ferid Paşa Hükümeti’nin 8 Mart 1919 tarihli kararname ile teşekkül eden Dersaadet Divan-ı Harb -i Örfi’sinin sivil yargı mensupları arasında yer aldı. Önce sorgu hâkimi sonra savcı olarak otuz beş gün görev yaptı. Hükümet müdahaleleriyle çok sayıda kanuna aykırı tutuklama yapıldığını gördü. Çoğunu ifadelerini aldıktan sonra serbest bıraktı. Ancak hem kendisinin hem Savcı Yusuf Ziya Bey’in bu tarz hareketleri hükümeti rahatsız etti. Sonunda Yusuf Ziya Bey savcılıktan istifa etti. Yerine kendisini tayin etmek için Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey devreye girdi. İstifaya hazırlandığı bir sırada gelen bu teklifi nazırla olan eski dostlukları hatırına ancak bazı şartlarla kabul edebileceğini belirtti. Yazılı olarak işine müdahale ve kanuna aykırı muameleler yapılmaması noktasında sıraladığı şartlar İsmail Sıtkı Bey tarafından Sadrazam Damat Ferid Paşa’ya iletildi ve kabul edildi. Divan-ı Harb-i Örfi Savcılığına tayinine dair irade 7 Nisan 1919’da çıktı. Ancak şartlara birkaç gün uyulduktan sonra keyfi uygulamalara tekrar dönüldüğünü gördü. Bu durumdan üzgün olmakla birlikte görevinden hemen çekilmeyi düşünmedi. Tutukluların bulunduğu Bekirağa Bölüğünü ziyaret etti. İstek ve şikâyetleri dinledi. Bunları kabul ettirmek için ilgili makamlara tezkereler gönderdi. Bu arada Sadrazam Damat Ferid Paşa’nın Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in asılması için çıkan idam hükmünü infaz ettirme isteğini, muhakemesinde bulunmadığı, akşamüzeri kalabalık önünde asılmasının usule aykırı olduğu, usulsüz bir işte hazır bulunamayacağı gerekçesiyle reddetti. İşgal İstanbul’unda İttihatçıları yargılamak amacıyla kurulan olağanüstü bir mahkemenin siyasi müdahalelerle bir koz ve oç alma aracı haline getirilmesine tepki koyan, adalet ve kanun yolunda verdiği mücadeleyle saygın bir duruş sergileyen Cevad Abdurrahim Bey, Cumhuriyet döneminin önemli hukukçuları arasında yer aldı.

Anahtar Kelimeler: *I. Damat Ferid Paşa Hükümeti, Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi, İttihatçıların tutuklanması, Divan-ı Harp yargılamaları.*

*Prof.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Samsun, s.surmeli@omu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4406-2735>).

Abstract

Cevad Abdurrahim Bey was among the members of the judiciary of Dersaadet Divan-ı Harb -i Örfi, which was formed with the March 8, 1919 dated decree of Damat Ferid Pasha Government established on March 8, 1919. He served for thirty-five days, first as an investigating judge and then as a prosecutor. He saw a large number of illegal arrests with the interventions of the government. He released most of them after taking their statements. However, such actions of both him and prosecutor Yusuf Ziya Bey disturbed the government. Finally, Yusuf Ziya Bey resigned from the prosecutor's Office. Minister of Justice İsmail Sıtkı Bey stepped in to appoint him in Yusuf Ziya Bey's place. He stated that he could accept this offer, which came while he was preparing for resignation, only under certain conditions for the sake of his old friendship with the minister. The conditions he listed as not being interfered with his work and not conducting unlawful acts were conveyed to Sadrazam Damat Ferid Pasha by İsmail Sıtkı Bey and they were accepted. The Sultan's order for his appointment to the prosecution Office of Divan-ı Harb-i Örfi was issued on April 7, 1919. However, he saw that after a few days the conditions were followed, arbitrary practices started again. Although he was sorry about this, he did not think about leaving his position immediately. He visited the Bekirağa division where prisoners were held. He listened to requests and complaints. He sent letters to the relevant authorities to have these accepted. Meanwhile, he refused Sadrazam Damat Ferid Pasha's request for the execution of Boğazlıyan District Governor Kemal Bey on the grounds that it wasn't in his judgement, that it was without due process of law to hang him in front of the crowd in the evening and that he could not be present in something undue. Cevad Abdurrahim Bey, who reacted to the fact that an extraordinary court established to judge the Unionists in occupied İstanbul was turned into a tool of leverage and revenge through political interventions and who displayed a respectable stance with his struggle for justice and law, was among the important legal experts of the Republic period.

Keywords: *First Damat Ferid Pasha Government, Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfi, Arrest of Unionists, Divan-ı Harp trials.*

Giriş

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de imzaladığı Mondros Mütarekesi ile I. Dünya Savaşı’ndan yenilgiyi kabul ederek çekildi ve hükümleri oldukça ağır olan mütareke 31 Ekim 1918’de yürürlüğe girdi. İtilaf Devletleri bu tarihten itibaren ülkenin stratejik noktalarını işgal ederken, 13 Kasım’da geldikleri İstanbul’da merkezi otoriteyi denetim ve baskı altına almak suretiyle mütareke uygulamalarını kontrole başladılar. Bu arada savaş sırasında Ermenilerin tabi tutulduğu tehcir hareketi ve yaşanan olaylardan sorumlu olanların yargılanıp cezalandırılması ilgilendikleri en önemli mesele oldu. Çünkü daha bu hareket başlar başlamaz Ermenilerin katledildiklerine dair iddialar Avrupa’da savaş propagandası olarak kullanılmış, İngiliz ve Fransız Hükümetleri tehcir hareketi sırasında iddia ettikleri katliamlardan dolayı Osmanlı Hükümet üyelerini, katliamlara katılmış ve katılacak olanları şahsen sorumlu tutacaklarını 1915 Mayıs’ında** ilan etmişlerdi. Doğal olarak vaatlerini tutmak ve işe el atmak gerekti¹. Bu meşguliyetin içinde yine meseleye dair 13 Ekim 1918’de iktidara gelen Ahmed İzzet Paşa’nın, 19 Ekim’de Meclis-i Mebusan’da açıkladığı hükümet programında² yer alan ve 18 Ekim’de uygulamasına geçilen³ Ermeni muhacirlerin eski yerlerine dönmeleri, mal ve mülklerinin teslim edilmesi yönünde işleyen sürecin de sıkı takipçisi oldular. Ahmed İzzet Paşa’nın istifasından sonra kabineyi teşkil eden Tevfik Paşa’nın mecliste hükümet programını okuduğu 18 Kasım 1918’den itibaren Rum ve Ermeni milletvekillerinin dillerinden düşürmedikleri tehcir sırasında yapıldığı iddia edilen bir takım suistimal ve suçlardan sorumlu olanların cezalandırılması⁴ yönünde istekler, başta İngilizler olmak üzere işgal siyasetinin önemli bir uyararı olarak görüldüğünden padişah ve hükümet üzerinde baskılarını iyice artırdılar. Bu baskılar padişahı “fevkalade bir divan-ı harb” teşkili için karar vermesine⁵ hükümetin de buna dair kararı 14 Aralık’ta almasına⁶ neden oldu. Böylece ilk Divan-ı Harb-i Örfi 16 Aralık’ta kuruldu. Riyasetini emekli Ferik Mahmud Hayret Paşa’nın üstlendiği bu ilk divan-ı harbin üyeliklerine askeriyeden Ustruma Kolordusu’ndan emekli Mirliva Ali Nadir Paşa, mülga Nizamiye 27. Fırka Kumandanlığı’ndan emekli Mirliva Süleymaniyeli Mustafa Paşa, adliyeden İstanbul İstinaf Mahkemesi üyelerinden Şevket ve Artin Mesdciyan savcılığına Temyiz Başsavcılığı Baş Muavini Nihat, sorgu hakimliğine Beyoğlu Bidayet Mahkemesi üyelerinden Moiz Zeki, Misak Makaryan, Nazif ve İstanbul Bidayet Mahkemesi üyesi Abdüssamed Efendiler tayin edildi⁷. İttihat ve Terakki döneminde emekliye sevk edilmiş üç asker, Ermenilerden iki adli mensubun tayin edilmiş olduğu bu mahkeme sıkça yaşanacak istifalarla dikkati çekecek⁸ bir işleyiş sürecine girdi. İstanbul’da kurulan bu mahkemenin dışında tehcir suçlularını yargılamak üzere sekiz Divan-ı Harb-i Örfi kuruldu ve bunların yetki alanları belirlendi⁹.

** Tehcir Kanunu olarak da bilinen bu kanun hükümetin 27 Mayıs 1915’te kabul ettiği “Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler için Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat” adını taşımakta olup, 1 Haziran 1915’te Takvim-i Vekayi’de yayınlanarak yürürlüğe girmişti. (*Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331/1 Haziran 1915, No: 2189, s.1.)

1 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s.308-309.

2 *Hadisat*, 20 Teşrin-i evvel 1334/ 20 Ekim 1918, No:1, s.1; *Tasvir-i Efkâr*, 20 Teşrin-i evvel 1334, No:2535, s.1; *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1334, No:356, s. 1.

3 Armenians Ottoman Documents (1915-1920) The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate Of The State Archives, Ankara, 1995, s.186-187.

4 Feridun Ata, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.44-51.

5 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.173.

6 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.141.

7 *Takvim-i Vekayi*, 21 Kanun-ı evvel 1334/21 Aralık 1918, No:3424, s.1.

8 Akşin, *İstanbul Hükümetleri I*, s.141.

9 Ata, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, s.80-81.

Mahkemelerin kurulmasıyla birlikte gerek Ermeni şikayetlerini dikkate alarak gerekse kendi siyasetleri açısından büyük sakınca arz eden kişilerin tutuklanması için yoğun mesai harcayan İngilizler özellikle Yüksek Komiserlik bünyesinde Baş tercüman Sir Andrew Ryan'ın başkanlığında oluşturulan Ermeni-Rum Şubesi'nce hazırlanan kara listeleri¹⁰ müttefikler arası komisyonun incelemesine sunduktan¹¹ sonra hükümeti gereğini yapmaya zorlamaktaydı. 30 Ocak 1919'da İttihat ve Terakki mensubu 27 kişinin tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmesiyle¹² bu yönde girişilecek hareketin ilk önemli semeresini alan İngilizler, Şubat ayında Bekirağa'daki tutuklu sayısını 100'e kadar çıkartmayı¹³ başardı.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral A.S.G. Calthorpe, Tevfik Paşa Hükümeti nezdinde giriştikleri bu siyasi çaba ve baskıyı 22 Ocak'ta İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yazıda 18 Ocak'ta Hariciye Nazırı Reşat Paşa'ya savaş tutsaklarına kötü muamelede bulunmuş olanlarla Ermeni kırımlarından sorumlu olanların uygun bir şekilde cezalandırılmaları gerektiğini söylediğini onların da bu konuyla ilgili taleplerini yerine getirmeye söz verdiklerini, 17 Ocak'ta padişahın Damat Ferid'i siyasi temsilcileri Thomas Hohler'e göndererek bu mesele ile ilgili kişileri cezalandırmayı amaç edinmiş olduğunu belirttiğini¹⁴ ifade etmekteydi. Yine İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral R. Webb'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı R. Graham'a 19 Ocak'ta gönderdiği özel bir yazıda görünüşte Osmanlı Devleti'ni tümüyle işgal etmemelerine rağmen şimdi valilerini tayin ettiklerini veya görevlerinden uzaklaştırdıklarını, polislerini yönetip, basınlarını denetlediklerini, Rum ve Ermeni tutukluları işlemiş oldukları suçlara aldırılmadan serbest bıraktıklarını belirtmekte¹⁵ bu suretle cüretkarlıklarının boyutunu kendi lisanlarından tescillemekteydiler. Ancak bütün bu baskı ve müdahalelere rağmen eski hükümet mensuplarının bir an önce tutuklanıp cezalandırılmaları yönünde talep ve beklentiler hükümetin yavaşlığı nedeniyle hemen karşılanmadığından İtilaf Devletlerinin tepkisine neden oldu. Dahiliye Nazırı Kambur İzzet Paşa vasıtasıyla 36 kişinin tutuklanması için bir liste vererek bu işlemin bir haftaya kadar yapılmasını aksi takdirde listedeki isimleri kendilerinin tutuklayacaklarını bildirdiler. Bu durum karşısında Tevfik Paşa İttihatçı kabinelerin yargılanabilmesi için Divan-ı Harb-i Örfi'nin yetkilerini genişleten bir kararname hazırlayarak padişaha sundu¹⁶. Fakat padişah kararnameyi reddettiği gibi kabinenin dört aydan beri tembellik ve acz içinde bulunduğunu başkatibi vasıtasıyla Tevfik Paşa'ya iletilmesini sağladı¹⁷. Böylece Tevfik Paşa kabinesi işgal ortamının yarattığı iç ve dış baskılar karşısında boyun eğip istifa etmek zorunda kaldı.

4 Mart'ta yeni hükümeti kuran Damat Ferid Paşa İtilaf Devletlerinin isteklerini karşılamakta çok gecikmedi. *"İttihat ve Terakki Fırkası siyasetinin aleyhinde olduğumuz Galip Devletlere göstermek, harb mücrimlerini cezalandırmak, memurlar arasında İttihat ve Terakki'ye mensub buldukları muhakkak olanları tasfiye etmek"*¹⁸ sözleriyle açıkladığı

10 Bilâl Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara,1985, s.51; Tolga Başak, *İngiltere'nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2008, s.438.

11 Muhittin Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene, 2, İttihat ve Terakki'nin Sonu*, Haz: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul,2006, s.575.

12 Celâl Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, 5, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.61.

13 Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s.58.

14 Salâhi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası (1918-1923)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.33,

15 Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, s.32.

16 Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s.186-187.

17 Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, Örgün Yayınevi, İstanbul,2004, s.336.

18 *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, II, Haz: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul,2006, s.149.

hükümet siyasetinin icabını yeni bir Divan-ı Harb-i Örfi kurmak suretiyle yerine getirdi. İlkinin lağvedildiği bu yeni mahkeme, “*Dersaadet Divan-ı Harb-i Örfisi*” adıyla çıkarılan bir kararname ile 8 Mart 1919’da¹⁹ hayata geçirildi. Kararnamenin birinci maddesine göre mahkeme İdare-i Örfiye Kararnamesiyle belirlenen suçlara bakacak, aldığı kararlar temyiz ve reddedilmeyecekti. Ancak İttihatçı kabineleri yargılamak esas padişahın Kanun-i Esasi’ye aykırı bulması nedeniyle kararnamede açık bir hükme bağlanamadı. Fakat hükümet aynı tarihte ülkeyi savaşa sokanları, İslam, Ermeni, Rum tehcir ve kıtallerini düzenleyenleri, halkı birbiri aleyhine öldürmeye sevk ve teşvik edenleri, askeri ve genel nakliye vasıtalarını kendi hususi menfaatleri için tahsis ederek büyük vurgunlar yapan ve yüz binlerce nüfusun yok olmasına sebep olanları sıfat ve memuriyetlerine bakılmaksızın haklarında kanuni işlem yapılmasına karar vererek Divan-ı Harb-i Örfi’ye bildirdi²⁰. Böylece kararnameye yazılmayan asıl maksadı hükümet aldığı bu kararla netleştirdi.

Erkân-ı Harb Mirlivalarından Ali Fevzi Paşa’nın riyasetinde kurulan bu yeni Divan-ı Harb-i Örfi’nin üyeleri, Mirliva Ali Nazım, Mustafa ve Zeki Paşalarla Miralay Recep Ferdi Bey olup, Umumi Hukuk adına kanuni takibatta bulunmak üzere Savcılığa Ticaret ve Bahriye Mahkemesi Reisi Yusuf Ziya(Özer), Birinci Muavinliğe Adliye Nezareti Umur-ı Hukukiye Müdür Muavini Haralambos Efendi, İkinci Muavinliğe savcı yardımcılarında Kudretullah ve dava vekillerinden İbrahim Reşad Bey, Sorgu Hakimliğine ise Halep Eski Mebusu Artin Boşgezenyan, Beyoğlu Sorgu Hakimi üyelerinden Nazif, Misak Magaryan, İkinci Ticaret Mahkemesi üyelerinden Dimitraki Efendilerle, İzmir İstinaf Savcısı Cevad ve Emniyet-i Umumiye Seyrüsefer Müdürü Hüsnü Beyler tayin edildi²¹.

Yeni Divan-ı Harb-i Örfi’nin kuruluşunun ardından hükümet hiç vakit kaybetmedi. 9 Mart’ta toplanarak tutuklanacak kişileri listeledi ve Polis Müdürü Halil (Aşuroğlu) Bey’e bildirdi. Gerekli tertibatın alınması üzerine Said Halim Paşa başta olmak üzere İttihat ve Terakki’nin önde gelen isimleri 10 Mart’ta tutuklandı²². İtilaf Devletlerinin İttihatçıları cezalandırmak arzusuyla yaptıkları baskıyı ortadan kaldırmak hükümet siyasetinin gönülden benimsediği bir icraat olarak tutuklamalara hız kesmeden devam edildi. Bu arada Divan-ı Harb-i Örfi Heyeti de 12 Mart’tan itibaren iş başı yaptı²³.

Cevad Abdurrahim (Gücün)

19 *Takvim-i Vekayi*, 11 Mart 1335/1919, No:3493.

20 Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, I, s.197; Ata, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, s.132.

21 *Takvim-i Vekayi*,11 Mart 1335/1919, No:3493, s.2; *Alemdar*, 12 Mart 1335/1919.No:81-1391, s.2; *İstiklal*, 12 Mart 1335/1919.No:80, s1; *Yenigün*, 12 Mart 1335/1919, No:188, s.1.

22 *Vakit*,11 Mart 1335/1919, No:497, s.1.

23 *Vakit*,13 Mart 1335/1919, No:499, s.1.

8 Mart 1919 tarihli kararname ile teşekkül eden İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi Heyeti'nin sivil yargı mensupları arasında yer alan İzmir İstinaf Savcısı Cevad Abdurrahim Bey, eski kadılarından Abdurrahim Bey'in oğlu olup, 1882/1883'te Libova'da dünyaya geldi. İşkodra İbtidai Mektebi, Üsküp ve Vefa İdadilerinde okudu. Mekteb-i Nüvvab ve Mekteb-i Hukuk'a devam ederek mezun oldu. 1905/1906'da Nif Niyabetliği'ne atandı. İlk memuriyeti olan bu görevden sonra Adliye teşkilatında muhtelif hizmetlerde bulundu. 1910/1911'de İzmir İstinaf Üyeliğine, 1911/1912'de İzmir İstinaf Savcılığına tayin edildi. Bu görevde iken 8 Mart'ta kurulan İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi Heyeti'nde sorgu hakimi olarak görev aldı. Bu arada Adliye Nezareti Teftiş Heyeti Reisliği'ne getirildi. Yusuf Ziya Bey'in Divan-ı Harb-i Örfi Savcılığı'ndan istifasıyla boşalan makama 7 Nisan 1919'da atandı. Ancak sekiz gün sonra istifa etti. 1921'de İstanbul İstinaf Hukuk Riyaseti'ne tayin edildi. 16 Ağustos 1922'de TBMM Hükümeti Adliye Vekili olan Rifat (Çalık) tarafından Temyiz Mahkemesi eski Birinci Reisi İhsan Bey, İstanbul İstinaf Mahkemesi Savcısı Tahir (Taner) Bey'le birlikte Ankara'ya davet edildi. Diğer ikisi Ankara'ya giderken kendisi oğlunun ağır hastalığı nedeniyle bu davete icabet edemedi. O sırada Adliye Nezareti Teftiş Heyeti Reisi idi. 1924'te İzmir Milletvekili ve Adliye Vekili Seyit Emin Bey'in teklifi üzerine İstanbul İstinaf Mahkemesi Birinci Reisliğini kabul etti. Bu göreve İstinaf Mahkemeleri lağvedilinceye kadar devam etti ve kendisine Eskişehir'de bulunan Temyiz Mahkemesi Reisliklerinden biri teklif edildi. Fakat özel sebeplerden dolayı özür beyan ederek teklifi kabul etmedi. İstanbul'da avukatlığa başladı. Şükrü (Saraçoğlu) Bey'in Maarif Vekili bulunduğu sırada Başvekil Ali Fethi (Okyar) Bey'in tavsiyesiyle İstanbul Darülfünun-ı Hukuk Fakültesi Hukuk Tatbikatı Profesörlüğü'ne Profesörler Meclisi'nin resmen tebliğiyle tayin edildi. Şükrü Bey'in Adliye Vekilliği sırasında Temyiz Mahkemesini genişletmek ve kuvvetlendirmek konusunda görüşlerini almak için Pera Palas'a davet ettiği birkaç tanınmış hukukçu arasında yer aldı. 1932-1946 yılları arasında Temyiz Mahkemesi I. Hukuk Dairesi Reisi olarak görev yaptı. 1946'da yaş haddinden emekli oldu. İstanbul'da yeniden avukatlığa başladı. İki ciltlik Ameli ve Nazari Hukuk Davaları adlı eseri bulunan Cevad Abdurrahim Gücün 4 Haziran 1948'de Asliye Hukuk Mahkemesi'nde mesleğini icra ettiği sırada geçirdiği beyin kanaması sonucu vefat etti²⁴.

Cevad Abdurrahim Bey'in Divan-ı Harb-i Örfi'de Geçen Görev Süreci ve Bir Dönemin İç Yüzü

Cevad Abdurrahim Bey'in 8 Mart'ta teşekkül eden İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi Heyeti'nde yer almasını sağlayan Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey'di²⁵. Cevad Bey'i bu görev

24 *Akşam*, 5 Haziran 1948, No:10647, s.1-2; *Yeni Sabah*, 5 Haziran 1948, No:3339, s.1,5; Tarihçi, "Mütareke Yılları Esrarı", *Yeni Sabah*, 5 Kasım 1949, No:3831; s.2; www.yargitay.gov.tr-icerik-onursal-daire-baskanlari(Erişim:12.02.2020.)

25 İsmail Sıtkı (Erboy): 1864'te Tirnova'da doğdu. İlk ve orta tahsili hakkında bilgiye ulaşılamamakla birlikte 1884-1892 yılları arasında Adliye teşkilatının çeşitli memuriyetlerinde bulundu. Mekteb-i Hukuk'ta sınava girerek Dava Vekili ruhsatnamesi aldı ve 1892'de İzmir'de avukatlığa başladı. 1897'de Ahenk Gazetesi'nin imtiyaz hakkını aldı ve 1900 Ocak'ında bu hakkı gazetenin başyazarı Ali Nazmi Bey'e devretti. Bu arada İsmail Sıtkı ve Şürekası adıyla bir avukatlık Şirketi kurdu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Buldanlı Veli Bey'le Köylü Gazetesi'ni çıkarmaya başladı. Fakat bir süre sonra gazetenin imtiyaz hakkını İzmir'de kötü bir şöhretle tanınacak olan Mehmet Refet Bey'e devretti. II. Meşrutiyet seçimlerine katıldı. Ancak meclise giremedi. Aydın Milletvekili Süleyman Efendi'nin istifası üzerine yerine 1 Haziran 1909'da yapılan ara seçimde kazandı ve milletvekilliği görevi 1912'de yapılan genel seçimlere kadar devam etti. Bu arada 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucuları arasında bulundu. 1918'de İstanbul'a yerleşerek avukatlık mesleğine devam etti. 23 Kasım 1918'de İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı ve cemiyetin padişah nezdinde girişimlerine yardımcı oldu. 4 Mart 1919'da kurulan Damat Ferid Paşa kabinesinde Adliye Nazırlığı'nı üstlendi. İki ay gibi kısa bir süre kaldığı bu görevi sırasında Damat Ferid Paşa'nın İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin kaldırılması ve üyelerinin tutuklanması teşebbüslerine engel olmaya çalıştı. 1919 seçimlerinde İzmir'den bağımsız olarak adaylığını koydu. Ancak Yunan İşgal Kumandanlığı seçimlere müsaade etmedi. Bundan

için düşünmesinde en önemli amil kendisinin de İzmir’in en eski avukatlarından biri olması ve onu burada yakından tanıyıp beğenmesi idi. Nazır olur olmaz Cevad Bey’e telgraf çekerek sebebini bildirmeden İstanbul’a çağırıldı. O gün çıkan gazeteler kendisinin Adliye Müsteşarlığı’na getirileceği haberini yazmışlardı. Cevad Bey buna ihtimal vermedi ve çağrılışının sebebini anlamak için nazırın ziyaretine gitti. İsmail Sıtkı Bey kendisine:

“Azizim, İttihat ve Terakki reislerinin harp sırasındaki suçlarını inceleyerek cezalandırılmaları için şimdiye kadar birkaç harp divanı kuruldu. Damat Ferid Paşa ise daha üstün bir harp divanı teşkil etti. Başkanlığına Ferik Nazım Paşa, müdde-i umumiliğe de İstanbul hakimlerinden Yusuf Ziya Bey tayin olundular. Hazırlık incelemelerini yapmak üzere dürüstçe kudretli adliye mensuplarından bir heyet kurulacak. Ben İstanbul’un yabancısı olduğumdan buradakilerin çoğunu tanımıyorum. Kabinedeki diğer nazırlar bazı namzetler ileri sürdüler. Ben de seni ortaya attım. Bu iş geçicidir ve asli maaş beş yüz liradır. Burada başka ve geçici olmayan bir vazifeye de geçiririm. Kabul edip etmeyeceğini telgrafla sormadım ama beni kırmayacağına eminim.”

sözleriyle İstanbul’a çağırma nedenini açıkladıktan sonra Cevad Bey şu cevabı verdi:

“Bilirsiniz ki ben, partici bir adam değilim. Şimdi kurulan harp divanı hemen hemen hükümetin siyasetine uymaya mecbur olan bir kuruldur. Bu şekilde ve istiklal sahibi olmaksızın çalışmak hoşuma gitmez. Bunu bildiğiniz için beni ileriye sürmemeniz lazım gelirdi. Ben sizin maiyetinizde çalışmakla sevinç duyardım. Fakat harp divanı sorgu hakimliğinde asla. Bir defa ben ceza mütehasısı değilim. Hürriyet ve İtilafçı da değilim. Macerayı ise hiç sevmem. O halde beni bu teşekküle sokmakla hesabıma iyi bir iş yapmış olmadınız. Beni ya İzmir’e geri gönderiniz yahut İstanbul’da başka ve mesleğime uygun bir vazifeye tayin buyurunuz. Beni teklif ettiğiniz vazifeden affınızı çok rica ederim.”

İsmail Sıtkı Bey Cevad Bey’i bu söylediklerinde haklı bulmakla beraber, “Kabinedeki arkadaşlarıma beni küçük düşürme. Ben sana güvendim. Bunun için önceden razı olup olmadığını sormadım. Bu vazife partcilik veya hükümete körü körüne itaat icap eden mahiyette değildir. Kanun ve vicdandan başka amirin olmayacaktır, sana kimse karışmayacaktır. Seni orada çok bırakmam. İstanbul Adliye’sinde ilk açılacak olan vazifeye geçireceğim. Beni kırma, kabul et!” ısrarı üzerine razı olarak tahkik heyeti arasında kendine ayrılan işe başladı. Ancak daha ilk günlerde gerek Dahiliye Nazırlığı’nın gerekse Polis Umum Müdürlüğü’nün sanık olarak getirdikleri şahısların çokluğu karşısında oldukça şaşırıldı²⁶.

Cevad Bey, tutuklananlarının birçoğunun haklarında en zayıf bile olsa bir itham sebebini ve delilinin olmadığını gördü. Görevi icabı hepsini sorguya çektiğinde gerek şahsiyetleri itibarıyla gerekse harp faciaları, tehcir ve taktik işleriyle asla ilgilerinin olmadığını anlamakta gecikmedi ve çoğunu ifadelerini aldıktan sonra serbest bıraktı. Ancak buldukları memuriyetlerin ithamlarla münasebetleri görülenleri “Devletin iç nizamını bozmak” şeklinde genel bir suç vasfederek ister istemez tutuklatmakla birlikte bu

sonra siyaset hayatına dönmedi. Avukatlık mesleğini İstanbul ve İzmir’de sürdürdü. Avukatlık Kanunu’nun yayınlanmasından önce İzmir Dava Vekilleri Cemiyeti adını taşıyan İzmir Barosu’na bir süre başkanlık etti. 26 Haziran 1935’de vefat etti. (Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.277-279; *Türk Parlamento Tarihi I. ve II. Meşrutiyet, II*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s.268; Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, TTKB, Ankara, 1989, s.63, 246; *Vakit*, 5 Mart 1335/1919, No:491, s.1.)

26 Tarihiçi, “Mütareke Yılları Esrarı”, *Yeni Sabah*, 27 Ekim 1949, s.2.

ithamların delillerini de acele olarak savcılıktan istedi. Kendisi gibi Savcı Yusuf Ziya Bey'in de bu tarz hareketleri yetkili makamları rahatsız etti. Durum kabineye intikal edince Yusuf Ziya Bey görevinden azledildi²⁷. Ancak Yusuf Ziya Bey görevinden azledilmemiş kendisi 5 Nisan 1919 akşamı istifa etmişti²⁸. Hadisat Gazetesi Dahiliye Nazırı Cemal Bey²⁹ ile anlaşmazlığın istifa sebebi olduğunu yazarken³⁰ Yusuf Ziya Bey, istifasını görevini selamete yerine getirmede bazı engeller bulunduğunu³¹ gerekçesiyle açıklamıştı.

Yusuf Ziya Bey'in dostu olması ve onun görevinden ayrılması üzerine Cevad Bey de istifaya hazırlandı. Fakat iki gün sonra Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey, kendisini çağırarak şu konuşmayı yaptı:

“Seni şimdiki vazifene devam etmek şartı ile Adliye Nezareti Teftiş Heyeti Reisliği'ne tayin ettim. Bundan başka mühim bir ricam var. Hükümetin Harp Divanı Müdde-i Umumisi Yusuf Ziya Bey'e itimadı kalmamıştır. Onu azletmek zorunda kaldı. Müdde-i umumiliğe güvenilir bir zat bulmak lazım. Ben seni ileri sürdüm. Sorgu hakimliğini de güçlükle kabul ettirmiştim ama müdde-i umumilik o işe benzemez. Şimdiki halde pek seçkin bir vazifedir. Ben şunun bunun tahriki ile hareket eden namusu şüpheli bir adama bu mühim vazifeyi veremem. Senin adını ortaya attığım zaman kabine toplantısında Nafia Nazırı Avni Paşa, Ticaret Nazırı İbrahim Ethem Bey, Evkaf Nazırı Vasfi Efendi, Bahriye Nazırı Kara Said Paşa epey konuştular. Bu memuriyetin asli maaşı yüz elli liradır. Ayrıca bir müşir tahsisatı da verilecektir. İş iyi başardığın takdirde sadrazam paşa sana ayan azalığı vaat buyuruyorlar. Reyinde müstakil bulunacaksın. Kimse sana karışamayacak. Bütün zabıta kuvvetleri senin emrinde olacaktır. Çok rica ederim razı ol. Bu dediklerim hilafına bir engele rastlarsan istifanda serbestsin. O zaman ben de istifa ederim ve ikimiz bir yazıhane açarak burada avukatlık ederiz.”

İsmail Sıtkı Bey'e derin bir sevgi ve saygısı olan ve bu sözler karşısında güç bir durumda kalan Cevad Bey şu sözlerle karşılık verdi:

“Ayan azalığı vaat buyrulmasını tuhaf buluyorum. Yazık ki beni hala tanıyamamışınız. Rütbe ve makam hırsı güden bir adam sanıyorsunuz. Sadrazam paşa hazretleri ayan azalığı karşılığında beni dilediği gibi kullanacak bir adam sanıyorsa yanılıyor. Bu gibi vaatlerin benim için asla değeri yoktur. Ben harp divanındaki bir aylık memurluğum sırasında örfi olmak şöyle dursun tamamıyla kanuna aykırı, pek keyfi ve indi birçok muamelelere şahit oldum. Bu yüzden kırgınım ve istifaya hazırlanıyordum. Şimdi daha mühim bir vazifeye tayinim hakkındaki teşebbüsünüzü hoş görmüyorum. Kabul etmeme imkân yoktur.”

Cevad Bey'i çok iyi tanıyan ve anlayan İsmail Sıtkı Bey, kendisi de onun gibi namuslu, sağlam karakterli, hak ve adaleti her şeyden üstün tutan bir adam olarak; şahsi kinlerin şahlandığı, millet arasına kargaşalık tohumlarının atıldığı o buhranlı zamanlarda ancak dürüst kimseleri iş başına getirmekle hizmet mümkün olduğundan Cevad Bey'e eski ve

27 Tarihçi, “Mütareke Yılları Esrarı”, *Yeni Sabah*, 27 Ekim 1949, s.2.

28 *Zaman*, 7 Nisan 1335/1919, No: 352, s.1; *Tasvir-i Efkâr*, 7 Nisan 1335/1919, No:2697, s.1; *Memleket*, 7 Nisan 1335/1919, No:57, s.2.

29 Dahiliye Nazırı 7 Nisan 1919'da istifa etmişti. İstifasının nedeni polis umumi müdürlüğündeki değişiklik meselesi ile şahsi kine dayalı bazı tutuklama emirlerini imzalamış olmasına dayandırılmaktaydı. Özellikle tutuklama meselesine bazı şahsi arzuların karışma söylentileri tahkikat icrasına lüzum hissettirmişti. Fakat Cemal Bey çok boşa kalmayacak, hükümet tarafından 26 Nisan'da alınan bir kararla Konya Valiliği'ne tayin edilecekti. (*Vakit*, 8 Nisan 1335/1919, No:525, s.1; *Takvim-i Vekayi*, 29 Nisan 1335/1919, No:3535, s.1.)

30 *Hadisat*, 8 Nisan 1335/1919, No:98, s.2.

31 *Vakit*, 7 Nisan 1335/1919, No:524, s.1.

ortak hatıralardan bahsederek onu yumuşatacak sözler söyledi. Bu sözler üzerine Cevad Bey ayağa kalkarak:

“Sıtkı Beyefendi size bir Adliye Nazırından ziyade bir dost, bir ağabey sıfatıyla hitap ediyorum. Siz bu hükümet erkânı arasına katılacak adam değildiniz. İçinde bulunduğunuz kabine en başta olanla beraber yalnız intikam hırsının tesiri altında bulunuyorlar. Vicdana, adalete, kanun hükümlerine ve yarına hiç ehemmiyet vermiyorlar. Hürriyet ve İtilaf Fırkası harp divanına hakim olmak azmindedir. Said Molla³² gibi bir adamı sorgu hakimi tayin ettirdiler. Bu şartlar altında burada müdde-i umumilik yapmak onların aleti ve uşağı olmak demektir. Bense buna gelemem. Mademki, bu işi başaramazsak el ele vererek sizinle avukatlık etmeyi tasarladık o halde bir kere deneyelim. Fakat tayinimden evvel sadrazam paşaya delaletinizle bazı şartlar koşacağım. Kabul buyururlarsa ben de bu memuriyeti kabul ederim yoksa mazur görünüz!”

sözlerini sarf etti. Bunun üzerine İsmail Sıtkı Bey “Pekâlâ şartların nedir?” diye sorunca Cevad Bey masaya yaklaşarak kâğıt kalem aldı ve şunları yazdı³³ :

*“1- Memuriyetimi yaparken tahkik heyetine karşı taleplerimden fikir serbestliği ve hürriyet isterim. Hiç kimse ve hiçbir makam işime karışmayacaktır.
2-Harp Divanı’nın işlerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası müdahale etmeyecektir.
3-Sorgu hakimi olarak tayin olunan Said Molla’nın vazifesine derhal son verilecektir*.
4-Müdde-i umumilikçe takibat yapılmadan hiç kimse idari lüzum bahanesiyle yakalanıp Harp Divanı’na gönderilmeyecek, tahkik heyetinin tahliye ve muhakemeden alıkoyma, tevkif kararlarını geri alma gibi kararları münakaşasız infaz eyleyecek ve şimdi mevkuf bulunanların ne ile itham oldukları ve bu ithamların delilleri geciktirilmeden müdde-i umumiye bildirilecektir.”*

Cevad Bey’in yazdığı şartları okuyup, beğenen İsmail Sıtkı Bey’in “Kabul ettirmeye çalışacağım ve başaracağıma eminim” demesi üzerine Cevad Bey “O takdirde bu tarihi ve mühim muhakemenin müdde-i umumiliğini üzerime alırım. Şartlardan herhangi biri bozulursa hemen istifa hakkımı muhafaza ediyorum. Beni Adliye Teftiş Heyeti Reisliği’ne tayininizden çok müteşekkirim.”

İsmail Sıtkı Bey Cevad Bey’in şartlarını cep defterine not edip Babıali’ye gitti. Akşam üzeri Cevad Bey’i çağırarak şunları söyledi: “Cevad Bey, ileri sürdüğün şartları sadrazam paşa tamamıyla kabul buyurdular. Dahiliye Nazırına gereken emri verdiler. Tayin emrin padişahımızın iradesine arz olundu. İki güne kadar tasdik edilir. Başarılar dilerim”³⁴.

³² Said Molla 23 Mart 1919’da sorgu hakimliğine tayin edilmişti. (*Takvim-i Vekayi*, 30 Mart 1335/1919, No: 3509, s.1; *Vakit*, 31 Mart 1335/1919, No:517, s.2.)

³³ Tarihçi, “Mütareke Yılları Esrarı”, *Yeni Sabah*, 28 Ekim 1949, s.2.

*Cevad Bey’in savcılık makamını kabul etmek için ileri sürdüğü şartlardan biri olan Said Molla’nın sorgu hakimliğine son verilmesi isteği aslında yeni bir talep değildi. Eski Maliye Nazırı Cavid Bey hatıralarının 30 Mart 1919 tarihini düştüğü kaydında, Said Molla’nın kıymetli bir gelir kaynağı olarak sarıldığı sorgu hakimliği görevine devam edemeyecek gibi görüldüğünü gerek Divan-ı Harb-i Örfi Reisi gerekse Savcı Yusuf Ziya Bey’in Damat Ferid Paşa’ya başvurup aleyhinde birçok şey söyleyerek birlikte kesinlikle çalışamayacaklarını bildirdiklerini belirtmekteydi. Cavid Bey’in “rezilane atılacak” dediği Said Molla’nın sorgu hakimliğinin sonu Türkçe İstanbul Gazetesi’ne 5 Nisan’da istifa ettiği şeklinde yansıyacak bazı gazeteler de istifasını Yusuf Ziya Bey’in istifa haberiyle aynı tarihte yayınlacaklardı. (Maliye Nazırı Cavid Bey, Felaket Günleri Mütareke devrinin Feci Tarihi, I, Yay. Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s.188; Nejdet Bilgi, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara, 1999, s.137; *Memleket*, 7 Nisan 1335/1919, No: 57, s.2; *Yeni Gazete*, 7 Nisan 1335/1919, No: 1691-127, s.1.)

³⁴ Tarihçi, “Mütareke Yılları Esrarı”, *Yeni Sabah*, 29 Ekim 1949, s.2.

Cevad Bey'in Divan-ı Harb-i Örfi Savcılığına tayinine dair irade 7 Nisan'da çıktı³⁵. Yeni görevinde Cevad Bey'e yardım etmek üzere Galata Sulh Hakimi Talât Bey Baş Muavin, İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılarından Kudretullah Bey İkinci Muavin olarak tayin edildiler. Cevad Bey savcılık görevine başladığında birkaç gün şartlara riayet olduğunu gördü. Fakat bir hafta sonra işlerin değiştiğine ve Said Molla dışında kalan şartlarının her birinin yavaş yavaş unutulduğuna şahit oldu. Cevad Bey'in haberi olmaksızın yer yer evler basılıyor, araştırmalar yapılıyor, polis müdürlüğü iyi halleriyle tanınmış birçok kimseyi keyfi bir şekilde yakalayıp günlerce nezaret altında bulunduruyor, delil olmadan ve fezleke yapılmaksızın sorguya çekilmek üzere savcılığa gönderiyordu. Savcılığın verdiği tahliye muhakemeden alıkoyma ve tutuklama müzakerelerini geri alma kararları da polis müdürlüğü ve merkez kumandanlığı tarafından infaz edilmiyor, Dahiliye Nezareti'nden izin isteniyordu. Dahiliye Nazırlarından Cemal Bey daha sonra Mehmed Ali Bey³⁶ ise savcılık kararlarını hiçe sayıyor, diledikleri şekilde hareket ediyorlardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın ihbarları üzerine polis vaktiyle İttihat Terakki kulüplerinde faal üye olmaktan başka suçları bulunmayanların evlerinde araştırmalar yapıyor kendilerini yakalayıp günlerce polis müdürlüğü bodrumlarında alıkoymuyor, sonra Bekirağa Bölüğü binasına gönderiliyorlardı. Şöyle veya böyle edeceklerinden bahisle para koparmak yolunu tutanlar da çoktu³⁷.

Bu arada I. Dünya Savaşı'nda Doğu vilayetlerini istila eden Rus ordusuyla beraber binlerce Türk- Müslüman ahaliyi katleden Ermeni komitecilerin elebaşlarından General Antranik ve daha bazılarının Beyoğlu sokaklarında serbestçe dolaştıkları ve fesatlarına devam ettikleri³⁸ yolunda haberler Cevad Bey'i harekete geçirdi ve Dahiliye Nezareti'ne bir tezkere yazarak *"Ermenilerin öldürülmesi ve Türklerin Ermeniler tarafından imha olunmaları işinin birbirinden ayrı olmadığını bu itibarla Türkleri öldürmekten sanık olup Tokatlıyan Otelinde oturan General Antranik'in yakalanıp Savcılığa getirilmesini"* istedi. Ancak bu tezkere Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'i pek kızdırdı ve bu gibi hareketlerinden dolayı kendisini Damat Ferid Paşa'ya şikâyet etti. Cevad Bey'in savcılıktaki ilk günleri Dahiliye Nazırı, Polis Müdürlüğü ve İstanbul Muhafızlığı ile mücadele içinde geçti. Cevad Bey Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey'i gördükçe şartların tutulmadığından bahsediyor, İsmail Sıtkı Bey de *"Biraz daha sabret!"* diyordu³⁹.

Cevad Bey bir gün habersizce Baş Muavin Talat Bey'i yanına alarak Bekirağa Bölüğü'nü teftişe gitti ve önde gelen İttihatçı tutukluların koşuşlarını ziyaret etti. Cevad Bey önce eski sadrazamlardan Said Halim Paşa, eski Adliye Nazırı İbrahim Hayrullah (Pirizade), eski

35 *Takvim-i Vekayi*, 10 Nisan 1335/1919, No:3519, s.1; *Tasvir-i Efkâr*, 8 Nisan 1335/1919, No:2698, s.2; *Zaman*, 8 Nisan 1335/1919, No:353, s.1; *Hadisat*, 9 Nisan 1335/1919.No: 99, s.2; *İleri*, 9 Nisan 1335/1919, No: 451-69, s.2; *Memleket*, 11 Nisan 1335/1919, No: 61, s.2.

36 Mehmed Ali Bey, Dahiliye Nezareti'ne Cemal Bey'in 7 Nisan 1919'da istifası üzerine aynı gün vekaleten 8 Nisan'da asaleten atandı. (*Alemdar*, 8 Nisan 1335/1919, No: 107-1417, s.1; *Vakit*, 8 Nisan 1335/1919, No:525, s.1.)

37 Tarihçi, "Mütareke Yılları Esrarı", *Yeni Sabah*, 29 Ekim 1949, s.2.

38 General Antranik W.D.Gibbon eşliğinde iki yüz elli adamıyla 27 Nisan'da Eçmiyadzin'den Tiflis'e hareket etmiş durumdaydı. Yirmi adamıyla girdiği Tiflis'te birkaç gün kaldıktan sonra Batum'a geçmiş buradan İstanbul'a ulaşmaları Kafkasya'daki İngiliz Kuvvetleri Kumandanı W. M. Thomson'un İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General G. Milne'den izin alması üzerine Mayıs ortasında gerçekleşmişti. General Antranik önce Paris ve Londra'ya daha sonra Amerika'ya gidecek ve oraya yerleşecekti. (Richard G. Hovannisian, *The Republic of Armenia, I, The First Year 1918-1919*, University Of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1971, s.191; Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, Çev: Mariam Arpi-Nairi Arek, Pêr Yayınları, İstanbul, 2003, s.312.) Görüldüğü üzere General Antranik Cevad Bey'in tezkeresini yazdığı tarihte İstanbul'da değildi. Muhtemelen Ermeni çevrelerce İstanbul'a geleceği duyulduğundan bu haber İstanbul'a geldiği ve Tokatlıyan Otelinde kaldığı şeklinde bir şayiye dönüşmüş olabilir. Bu arada İstanbul'a ulaşmalarının sağlandığı Mayıs ortalarında şehirde kaldığına dair bir bilgiye rastlanamamıştır.

39 Tarihçi, "Mütareke Yılları Esrarı", *Yeni Sabah*, 30 Ekim 1949, s.2.

Hariciye Nazırı Halil (Menteşe) Beylerin buldukları küçük bir odaya girdi. Sadrazam Halim Paşa, sağında İbrahim Bey, solunda Halil Bey olmak üzere ayağa kalkarak Cevad Bey’i selamladılar. Önce İbrahim Bey söze başlayarak Said Halim Paşa’ya Cevad Bey ile ilgili şunları söyledi:

“Bu Cevad Bey bizi yakından bilmez. Fakat ben onu çok iyi bilirim. Konya’dan İzmir Hukuk Mahkemesi azasından Ali Rıza Bey’in lehindeki raporu üzerine tayin etmiştim. Zira İzmir mühim bir yerdi. Bir sene sonra da İzmir İstinaf Mahkemesi Reisliği’ne terfi ettirdim. Cevad Bey’in iffeti, doğruluğu ve ehliyeti şüphe götürmez. Onun Harp Divanı Müdde-i Umumliği’ne tayini bütün masum olanların yakında beraat edeceklerine işarettir.”

Halil Bey onun kanaatini teyit etti: *“Öyledir.”* İbrahim Bey, Cevad Bey’e bakarak şöyle devam etti:

“Cevad Beyefendi ben beş yüz senelik Piri Paşa ailesine mensup bir adamım. Bu aile mensupları vatana hıyanet etmezler. Nasıl olur da benim tevkif müzekkeremde devletin iç ve dış emniyetini bozmak suçu ile maznun olduğumdan bahsedilir?” İbrahim Bey öyle üzgündü ki sesi, dudakları titriyordu. Yüzü sararmıştı. Kendini tutamadan bir çocuk gibi ağlamaya başladı. Cevad Bey bu muhterem adama teselli vererek, vicdanlı ve kanundan başka bir kuvvetin tesiri altında kalmayan bir hakimin onu mahkum edemeyeceğini söyledi. Halil Bey, uzun uzadıya hukuk ve ceza kanunları hükümleri üzerinde durarak kendisini itham edebilecek hiçbir şey bulunmadığını izaha çalışıyordu. Çok hiddetli idi. En ağır başlı ve sabırlı adamların bile haksızlık karşısında şiddetle köpürdüklerine bir örnekti. Cevad Bey onu da yatıştırdı⁴⁰.

Halil Bey, Cevad Bey’in Bekirağa Bölüğü’ne yaptığı o günkü ziyareti ve aralarında geçen konuşmaya dair hatıralarında şu sözlerle yer vermektedir:

“Bir gün Mahkeme-i Temyiz azasından olan Cevad Bey müdde-i umumi, İstanbul sulh hakimlerinden ismini hatırlayamadığım bir efendi müstantık olarak Bekirağa’ya geldiler. İşitmiştik ki bunlar, İttihad ve Terakki Meclis-i Umumi’sini tehcir ve taktik kararı vermiş bu maksatla çeteler teşkil edip memleket dahiline saldırmış mücrim bir heyet tasavvur etmişler. O mecliste bulduklarından bu heyet-i mecmua ile vükelânın mahkumiyetini temin için bir iddianame tanzim etmişler Cevad Bey’e bu kararlarını hatırlatarak: “İttihad ve Terakki Meclis-i Umumi ‘si azasının kaç kişiden ibaret olduğunu ve azalarının hüviyetlerini tetkik ettiniz mi? ben size söyleyiveririm: 60 kişi. Bunları arasında her anasırdan aza var. Meselâ Şerif Cafer Paşa, Bağdat Nakibüleşrafi’nin oğlu ve daha Arap mebuslar. İttihad ve Terakki’ye dahil Rum ve Ermenilerden birkaç zat da vardır. Böyle bir heyetin böyle müthiş bit cürümle ithamnamesini âmme muvacehesinde nasıl okuyacaksınız? Mesleki haysiyet ve şerefimizle bunu nasıl telif edeceksiniz dedim.

Cevad Bey, nazır iken ben sizi Umur-ı Hukukiye Müdür Muavinliği ’ne tayin etmek istedim. İzmir’den merkeze celbettim. O zaman hiç unutmam üzerinde eski bir ceket vardı, hele boynunda yırtık bir boyunbağı. Ağır bir geçinme ıstırabının altında namuskârane vazife ifası için bu sıkıntılara tahammül eden sizlere ne oldu? Bu mülevves işin içine nasıl düştünüz.

40 Tarihçi, “Mütareke Yılları Esrarı”, *Yeni Sabah*, 30-31 Ekim 1949, s.2.

Sorgu hakimi olan zat: “Beyefendi sizde bu hitabet kudreti varken sizi kimse muhakeme edemez. Siyasette olağan şeylerdir. Caillaux bile mücrim sandalyasına oturdu” dedi. “Teselliye ihtiyacımız yoktur, siz bizleri adi cürümle ithama yelteniyorsunuz, kıyas maalfarik dedim”⁴¹.*

Bu ziyaret sırasında Said Halim Paşa pek kısa konuştu ve Cevad Bey’den bu işe bir an önce son verilmesini vakur bir şekilde rica etti. Ona da elden geleni ve mümkün olanı yapacağını söyleyen Cevad Bey her üçünü de memnun bırakarak Baş Muavini Talat Bey ile odadan çıktı ve iki tarafı karyolalarla dolu büyük bir salona geçti. Burada eski Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey gibi nazırlar, Türk inkılâbının esaslarını koyan büyük Sosyoloji, Tarih ve Edebiyat Alimi Ziya Gökalp, İttihad ve Terakki umumi merkez azaları, eski İzmir Valisi Rahmi ve eski Dahiliye Nazırı Fethi Beyler, eski Şeyhülislamlardan Hayri ve Musa Kazım Efendilerle⁴², daha birçok meşhur şahıslar vardı.

Musa Kâzım Efendi Cevad Bey’in Hukuk Fakültesi’nde hocası idi. Bunun için önce onun karyolasının yanına gitti. Hasta olan ve eski talebesini görünce yattığı yerden doğrulan Musa Kâzım Efendi’nin elini öperek hatırını soran ve teselli veren Cevad Bey, kendisini bir hastaneye kaldırtmaya çalışacağını söyledi. Sonra yanı başında selefi olan Hayri Efendi’ye gitti. Birbirlerini şahsen tanımıyorlardı. Fakat Hayri Bey’in “en aziz ahbablarımdan” dediği Cevad Bey’in dayısı eski şeyhülislamlardan Abdurrahman Nesib Efendi⁴³ ile dostluğu ve öğrendiği bu akrabalık ilişkisi Cevad Bey’e çokça iltifatta bulunmasına neden oldu. Bu arada Hayri Bey de hasta olup kalbinden rahatsızdı. Cevad Bey Bekirağa Bölüğü kumandanından doktor çağırmasını istedi ve doktorun gelmesi üzerine her iki şeyhülislami muayene edip hastaneye kaldırılmaları gerektiği hakkında rapor yazıp kendisine göndermesini emretti⁴⁴.

Hayri Efendi hatıralarında Cevad Bey’in yatağının yanına gelerek oturduğunu hal ve hatırını sorup, keyifsizliğini sual ettiğini, bir hastaneye nakline delalet edebileceğini söylediğini, kendisine teşekkür ederek hastaneye gitmek istemediğini arkadaşlarıyla kalmayı daha uygun gördüğünü belirttiğini ifade etmekteydi⁴⁵.

Bu arada Ağaoğlu Ahmed Bey de hatıralarında Cevad Bey’e dair şu kaydı düşmekteydi: *“Bugün hapishaneye yeni müdde-i umumi Cevad Bey geldi ve bizim koğuştaki zevatın isimlerini sordu. Bazı isimleri ve ezcümle benimkini defterine kaydetti. Müstantıklık dairesinde pek mültefit görünen bu zat şimdi pek soğuktu...”*⁴⁶.

* Joseph Caillaux (1863-1844): Fransız devlet adamı. I. Dünya Savaşı’na karşı çıkması ve Alman ajanlarıyla dostluğu vatana ihanetle suçlanmasına neden olmuş 22 Aralık 1917’de yasama dokunulmazlığı kaldırılarak hakkında kovuşturma başlamış ve 4 Ocak 1918’de hapsedilmişti. Uzun bir gecikmeden sonra Şubat 1920’de mahkemeye çıkarılmış vatana ihanet suçundan aklandıysa da “devletin dış güvenliğine zarar vermektan suçlu bulunarak üç yıl hapis cezasına çarptırılmış,1 Ocak 1925’de affedilmişti. (“Caillaux, Joseph” *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*,5, Ana Yayıncılık, İstanbul,1987, s.242.)

41 *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe’nin Anıları, Giriş*: İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.237.

42 Hacı Adil Bey, Ziya Gökalp ve Rahmi Beyler 30 Ocak 1919’ da eski Şeyhülislamlardan Musa Kazım Efendi ile Fethi Bey 10 Mart 1919’da eski Şeyhülislamlardan Hayri Efendi ise 29 Mart 1919’da tutuklanmışlardı.

43Abdurrahman Nesib Efendi 31 Aralık 1911-21 Temmuz 1912 tarihleri arasında şeyhülislamlık yaptı. (*Tanin*, 2 Kanun-ı sani 1912, No:1197, s.3; *Tanin*, 22 Temmuz 1912, No:1399, s.1.

44 Tarihiçi, “Mütareke Yılları Esrarı”, *Yeni Sabah*, 31 Ekim 1949, s.2.

45 *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Meşrutiyet, Harp ve Mütareke Günlükleri, (1909-1922)*, Haz: Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.426-427.

46 Ahmet Ağaoğlu, *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Yay Haz: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013, s.64.; Ağaoğlu Ahmed Bey 15 Mart 1919’da tutuklanmıştı.

Cevad Bey teftişe devam ederek Birinci Ferik Mahmud Kâmil Paşa ve Dr. Süleyman Numan Paşa⁴⁷ gibi bir düzine general ve kumandanın tutuklu bulunduğu salona geçti. Çıkarken Şükrü (Kaya)⁴⁸ Bey’e rast geldi. Kendisini İzmir’den tanıyan Şükrü Bey, odasının badanasız olduğunu, oturulacak gibi olmadığını söyledi. Odaya gidip durumu gören Cevad Bey bölük kumandanına gereğini ve rahatı için ne lazımsa yapılması emrini verdi. Böylece Cevad Bey bütün şikâyet ve istekleri dinleyerek Baş Muavini Talat Bey’e not ettirdi. Tanıdığı, tanımadığı hiç kimseyi ayırt etmeden adaletin tecellisi için çalışacağını söyleyerek herkesi sevindirdi. Ertesi gün makamına gelir gelmez Dahiliye Nezareti ve Polis Müdürlüğü’ne birer tezkere yazarak her iki şeyhülislamın kardiyak oldukları halde bir hastaneye kaldırılmamalarının vicdanları sızlattığını icabının derhal yapılması gerektiğini bildirdi. Daha önce Emanuel Karasu Efendi⁴⁹ hastalığından bahsederek Said Molla ve kafadarları tarafından Gümüşsuyu Hastanesi’ne kaldırılmıştı. Cevad Bey bütün notları gözden geçirerek tutukluların haklı şikâyet ve isteklerini kabul ettirmek için ilgili makamlara tezkereler gönderdi. Bu arada Fethi (Okyar) Bey⁵⁰ hakkında tevkif müzekkeresinin geri alınmasını istedi ve Sorgu Hakimliği’nden karar aldı. İsmail Müştak Bey vesair gibi daha on tutukluyu serbest bıraktırdı. Fakat kim bilir nereden verilen bir emirle Fethi Bey ve daha birkaç kişinin yeniden yakalanarak hapse atıldıklarını öğrendi. Cevad Bey bu durumdan çok üzgün olmakla birlikte hemen görevinden çekilmeyi düşünmedi. Mücadeleye devam ederek hizmette bulunmayı lüzumlu görüyordu⁵¹. Ancak şartlar onun bu düşüncesi üzerine keskin bir çizgi çekecekti.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in İdamında Bulunma ve Hükmü İnfaz Ettirme İsteğine Ret

Bir gün ikinci vakti Cevad Bey’i Babiâli’den çağırdılar. Harp Divanı’nın otomobiline binerek Babiâli’ye gittiğinde kabine toplantı halindeydi. Cevad Bey’i meclisin yanındaki odaya aldılar. Çok geçmeden Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa ile Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey ve İstanbul Muhafızı Çerkez Fevzi (Big) Paşa⁵² geldiler. Şakir Paşa Cevad Bey’e:

“Cevad Beyefendi, Ferid Paşa Hazretleri selâm ediyorlar, evvelce harp divanı tarafından idamına karar verilmiş olan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal’in asılması hakkında bugün ferman çıkmıştır. Paris’teki Onlar Meclisi Türkiye ile sulh yapılmasını tehcir ve taktik maznunların tecziyelerine talik etmişlerdir. Birkaçını idam etmezsek sulh gecikecektir. Bunu bildiğimizden idamlar mutad olduğu üzere sabahları erkenden infaz edilirse de yarına kadar beklemeyip bu akşam bir idam haberini Paris’e ulaştırmak azmindedirler. Bunun için fermanı alıp Beyazıt Meydanı’nda hemen şimdi okumanızı muhafız paşa hazır bulunduğu halde ferman hükmünü infaz ettirmenizi arzu buyuruyorlar.

Cevad Bey bu teklif karşısında hiddetlendi ve şu cevabı verdi: *“Evvelâ bu adamın muhakemesinde ben bulunmadım. Bu mahkeme ben müdde-i umumi olmadan yapılmıştır ve Muavin Haralambos bulunmuştur. İnfazında da o bulunmalıdır. Bundan başka Beyazıt Meydanı’nda akşam üzeri kalabalık önünde adam asılması görülmüş değildir; usule aykırıdır ve usulsüz bir işte hazır bulunamam. Acelenin sebebi sulhu sağlamaksa bunda aradan bir gece geçmesinin tesiri olamaz”.*

47 Mahmud Kâmil ve Süleyman Numan Paşalar 30 Ocak 1919’da tutuklanmışlardı.

48 Şükrü Bey 10 Mart 1919’da tutuklanmıştı.

49 Emanuel Karasu 30 Ocak 1919’da tutuklanmış, 3 Nisan 1919’da Gümüşsuyu Hastanesi’ne kaldırılmıştı.

50 10 Mart 1919’da tutuklanan Fethi Bey 10 Nisan’da tahliye edilmiş, 17 Nisan’da tekrar tutuklanmıştı.

51 Tarihiçi, “Mütareke Yılları Esranı”, *Yeni Sabah*, 31 Ekim-1 Kasım 1949, s.2.

52 Mehmed Şakir Paşa Harbiye Nazırlığı’na 2 Nisan 1919’da atanmış, Ahmed Fevzi Paşa İstanbul Muhafızlığı ve 25. Kolordu Kumandanlığı görevinden 15 Mart’ta istifa ederek 19 Mart’ta Harbiye Nezareti Müsteşarlığı’na atanırken, yerine 6 Nisan’da Osman Şakir Paşa tayin edilmişti.

Onlar Cevad Bey'i kandırmaya çalıştılsa da bir netice alamadılar. Bunun üzerine meclis odasına girdiler; bir müddet kalıp tekrar çıktılar. Şakir Paşa yeniden Cevad Bey'i razı etmek için uğraştı. Cevad Bey, *"İsrar etmeyiniz. Asla yapamam. İsterseniz hemen istifa ederim"*, sözleriyle kesin tavrını koydu. Bunun üzerine aralarında görüştüler, içeri girdiler ve Cevad Bey'i bu işten kurtardılar. İdam esnasında Sorgu Hakimi Hüsnü Bey ile İstanbul Muhafızı Çerkez Fevzi Paşa'nın bulunmasını münasip gördüler. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey o akşam idam edildi*.

Savcılıktan İstifa

Cevad Bey Bekirağa Bölüğü'nü ziyaretten bir hafta sonra makamında Dahiliye Nazırlığı'ndan gelen bir tezkereyi okurken çok sinirlendi. Çünkü bunda tutuklanmayan birçok kimse hakkında çok şey soruluyor, savcılık hareketsizlikle itham ediliyor, emirler veriliyordu. Derhal Baş Muavin Talat Bey ile Muavin Kudretullah Bey'i çağırarak şunları söyledi:

"Kepazelikler sürüp gidiyor. Vaktiyle bu vazifeyi kabul için ileri sürdüğüm ve kendilerinin razı oldukları şartları bozuyorlar. İki de bir işimize karışıyorlar; bizi adalet ve kanun yolundan ayırmak istiyorlar. Dileklerim yapılmıyor ve kararlarımız infaz edilmiyor. Bu vaziyet karşısında istifadan başka yapılacak iş yoktur. Ben çekileceğim, sizi hareket tarzınızda tamamıyla serbest bırakıyorum".

Talat Bey: *"Haklısınız, bu halden ben de çok muzdaribim. Hatırınız için şimdiye kadar sabrettim. Ben de istifa edeceğim."* demesi üzerine Kudretullah Bey de aynı kararda olduğunu açıkladı⁵³. Bunun üzerine Cevad Bey odanın kapısını kapadı ve Kudretullah Bey'e kâğıt kalem vererek Sadrazam Damat Ferid Paşa'ya hitaben uzun bir istifa mektubu yazdırdı. Dört büyük sayfa tutan bu istifa mektubunda Divan-ı harp savcılığını nasıl ve hangi şartlarla kabul ettiğini hatırlatan Cevad Bey özet olarak şunları diyordu:

"Ben bu makama kanun ve adalet dairesinde iş görmek üzere geldim. On iki senelik memuriyet hayatımda dürüstlükten ayrılmadım. İttihad ve Terakki Fırkası'nın bile kanuna aykırı hareketlerine karşı durdum; hasis emeller ardına düşmedim. İzmir'in eski valisi ittihatçı Rahmi Bey ile de adalet uğruna çarpıştım ve bunda muvaffak oldum. Bulduğum işe başladığım tarihten bir hafta sonra her taraftan vazifeme müdahale edildi. Üzerinde durduğumuz tarihi davayı kanuna ve adaletle uygun bir şekilde neticelendirirsek milli itibarımızın artacağı şüphesizdir. Halbuki buna imkân verilmemektedir. İki muhterem şeyhülislam hapisane köşelerinde her an ölmeye mahkûm bir halde sürünmektedirler; hastaneye kaldırılmaları hakkındaki kararımız infaz olunmamıştır. Tarihimizde bu yüksek makamı işgal etmiş bulunanlara verilen ceza muayyen bir yerde oturmaya memur edilmelerinden ibarettir. Muhakemeleri neticeleninceye kadar evlerinde kalmaları temin olunabilir ve zaten hasta oldukları için kaçmalarına imkân yoktur. Hazret-i Peygamber'in libasını giyenlere yapılan bu hakaret ve işkence vicdanlarımızı sızlatıyor. Diğer taraftan birçok entrikalar yapılmakta şahsi kin ve ihtirasların tesiriyle hareket edilmekte adaletin belirmesine

* Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey, 10 Nisan 1919 akşamı saat 7 raddelerinde Beyazıt Meydanında asılarak idam edilmişti. İdamında hazır bulunan isimler şunlardı: 25.Kolordu Kumandanı ve İstanbul Muhafızı Ferik Osman Şakir Paşa, Muhafızlık Erkan-ı Harbiye Reisi Yarbay Fehmi, İstanbul Valisi ve Şehremaneti Vekili Yusuf Ziya Bey, Polis Müdürü Halil Bey, Divan-ı Harb-i Örfi Azasından Albay Receb Ferdi Bey, Divan-ı Harb-i Örfi Aza Mülazımı Albay Lütü Bey ve Divan-ı Harb-i Örfi Sorgu Hakimlerinden Hüsnü Bey. (Akşam, 11 Nisan 1335/1919, No:203, s.1; Alemdar, 11 Nisan 1335/1919, No:110-1420, s.1; Memleket, 11 Nisan 1335/1919, No:61, s.1; Sabah, 11 Nisan 1335/1919, No:10562, s.1; Yeni Gazete, 11 Nisan 1335/1919, No:1695-131, s.1; Bilgi, Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması, s.164.)

53 Tarihçi, "Mütareke Yılları Esrarı", Yeni Sabah, 1 Kasım 1949, s.2.

imkân bırakılmamaktadır. Bir hafta zarfında karşılaştığımız haller ileride daha ağır vaziyetler karşısında kalacağımızı göstermektedir. Şimdi de tahkik heyetlerinin üçte biri hakim, üçte ikisi askeri ve sivil memurlardan mürekkep olarak teşkili böylece adliyecilerin azınlık bırakılması suretiyle hükümetin emirlerinin yapılmasının sağlanması tasavvur ediliyormuş. Hiç bir hukukçunun bunu kabul edeceğini sanmıyorum. Harb Divanı ve Tahkik Heyeti bilerek veya bilmeyerek tehditlere, şantajlara alet olmaktadır. Kaldı ki, hiçbir hakim kararı olmaksızın hemen her gün bir çok masum vatandaşlar türlü bahanelerle tevkif edilmekte, haksızlığa uğramaktadırlar. Bunun için ben ve baş muavinim Talat Bey ile ikinci muavinim Kudretullah Bey ile istifa ediyoruz. İşlerin aksamamasını sağlamak üzere hemen yerlerimize başkalarının tayinini dilerim.”

15 Nisan 1919 tarihini taşıyan bu istifa mektubunu emrindeki bir polis memuruna vererek Babialı’ye gidip Damat Ferid Paşanın Yaveri Kemal Bey’e vermesini zarfı imzalatırıp kendisine getirmesini istedi. Polis memuru gitti ve yarım saat sonra dönerek imzalı zarfı Cevad Bey’e getirdi. Cevad Bey ve iki muavini arkadaşlarına veda ederek evlerine çekildiler⁵⁴. İstifa mektubu Babialı’ye ulaştığı zaman kabine toplantı halinde bulunuyordu. Damat Ferid Paşa başyaver tarafından kendisine getirilen dört büyük sayfadan oluşan mektubu açıp şöyle rastgele göz attıktan sonra son satırları üzerinde dikkatle durdu. Orada istifa sözünü görünce yüzünü astı ve hazır bulunanlara: *“Müdde-ı umumi Cevad istifa ediyor. Okuyayım da dinleyiniz!”* dedi ve sesli olarak okumaya başladı. Bittikten sonra: *“Bu küstahlık nedir? Beni ve hepinizi intikam almak davası gütmekle itham ediyor.”* Şeyhülislam Sabri Efendi köpürdü: *“İsmail Sıtkı Efendi’nin seçtiği adamın İttihad ve Terakki yadigarlarından olduğu anlaşıldı.”* O ve diğerleri de Adliye Nazırına hitapla: *“Bu yılını içimize sen soktun”* İsmail Sıtkı Efendi bu sözler üzerine sapsarı kesildi. Ancak kendisini tuttu ve iradesine hakim olarak *“Yalnız ben mi? Siz de tavsiye etmiş ve münasip görmüş değil miydiniz?”* Taraflar arasında uzunca bir münakaşadan sonra sonunda *“Bizce bunun lüzumu yoktur. Fakat bu itham mektubunu geri alsın rahatsızlığından bahisle bir arzuhal göndersin!* İçlerinden biri: *“Harb Divanının işlerini aksatacağından ileride bu adam hakkında muamele yapmak salahiyetini mahfuz tutuyoruz. Hemen yerine başka birini bulalım.”* Bazı isimler üzerinde durulduysa da bir karara varılamadı.

Cevad Bey, ertesi sabah asıl vazifesi olan Adliye Nezareti Teftiş Heyeti Reisliği işine giderek öğleye kadar çalıştı. Öğleden sonra Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey’in kendisini çağırması üzerine odasına gitti. Nazır başlangıca lüzum görmeden adeta çıkıştı: *“Oğlum Cevad ne yaptın? Bana danışmadan sadrazam paşaya o zehir zemberek istifa mektubu gönderilir mi?”* Cevad Bey: *“Beyefendi belli şartlarla ve sizin hatırınız için bu vazifeyi kabul etmiştim. Bu şartlar birkaç gün içinde bozuldu ve tanınmaz oldu. Artık sizi ne diye görüp haber verecektim? Bu memuriyet sadrazamlık makamına bağlı olduğu için istifa mektubumu ona gönderdim.”*

İsmail Sıtkı Bey yatışmış göründü, kabine toplantısında olanları anlattı. Bu sırada hiddeti ve kırıngınlığı tamamıyla geçmişti. İlave etti: *“İyi ama beni de istifaya sürükledin!..”*

“Bunu tahmin edemediğime esef ederim.”

“Yok yok ! Pek iyi ettin. Evvelce dediğim gibi birlikte avukatlık ederiz. Şimdi sıhhi sebepler ileri sürerek istifa ettiğine dair ikinci bir arzuhal yaz da hemen getir! Ben de gidip istifamı vereceğim.”

⁵⁴ Tarihçi, “Mütareke Yılları Esrarı”, *Yeni Sabah*, 2 Kasım 1949, s.2.

İsmail Sıtkı Bey Cevad Bey'in birinci istifa mektubunu geri vermedi, belki kabine toplantısında yırtılıp atılmış yahut dosyaya konmuştu. Cevad Bey odasına döndü ve istenildiği şekilde bir arzuhal hazırladı. Nazıra götürüp verirken sordu: "Teftiş Heyeti Reisliği'nden de istifa etmeme müsaade eder misiniz?" İsmail Sıtkı Bey: "Hayır şimdilik kalsın, münasip bir zamanda sana söylerim" demesi üzerine Cevad Bey odasına nazır da sadarete gitti⁵⁵.

Bu arada Cevad Bey'in 15 Nisan 1919 tarihli istifa mektubu ile ilgili kabinede Bahriye Nazırı olarak bulunan Avni Paşa hatıralarında "İsmail Sıtkı Bey'in İzmir Soruşturma Mahkemesi Riyaseti'nden Divan-ı Harb Savcılığı makamına hassaten getirdiği Cevad Bey yazdığı uzun istifanamesinde mevcut hükümeti eleştiriyor ve Divan-ı Harb tarafından suçlu addedilen bir çok kimseyi müdafaa ederek savcıdan ziyade savunma avukatı ve akıl hocası vaziyeti takınıyordu"⁵⁶ derken Mustafa Reşad Bey* hatıralarında Cevad Bey'in istifasını onun Bekirağa Bölüğü ziyareti sırasında herkesten tevkif müzekkeresi sorması ve birçoklarının ilk muvakkat müzekkereleri tazelenmiş bulunması üzerine bu çoğunluğun hemen tahliyesi lüzumunu başkana arz etmesi başkanca buna uyulmaması yüzünden vaki olduğunu⁵⁷ ifade etmekteydi.

Ertesi günkü gazeteler bu istifa haberini⁵⁸ türlü şekillerde açık veya kapalı tefsirlerle halka bildirdiler. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na mensup Peyam-ı Sabah ve Alemdar Gazeteleri Cevad Bey hakkında küfürler savuruyorlardı. Bunların birincisinde ve Peyam-ı Eyyam sütununda Ali Kemal "Bilmeden koynumuzda bir yılan besliyorduk. İttihad ve Terakki reislerinin muhakemesini görmekte olan Harp Divanı'nın müdde-i umumiliğine bir ittihadçı getirmişiz de haberimiz olmamış" diyordu⁵⁹.

Bu arada İsmail Sıtkı Bey Adliye Nezareti'nden 20 Nisan 1919'da çekildi⁶⁰. Bunun sebebini Avni Paşa hatıratında Cevad Bey'in uzun istifa mektubuna atıfla "Bir yandan savcılık makamına candan talip ve istekli olanlar var iken Sıtkı Bey'in onları göz ardı edip bu isteksiz ve gönülsüz olanları seçmesi, fırkasının ve senatoda bazı meslektaşlarının dikkatini çekmiş ve eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştu. Kabine başkanı da mahkemeyi işlemez hale getiren ve felce uğratan bu istifalardan bıktığını ve şimdi bir uzman hukukçuyu ve heveslisini bulup getiremediğinden dolayı Sıtkı Bey'i ciddi bir surette uyarıyordu. Hatta Sıtkı Bey'in gıyabında Adliye Nezareti için Cemil Molla Bey ile müşavere ve müzakereye başlamıştı" diyen Avni Paşa, Sıtkı Bey'in bir gün sadrazamın nezdinde Cemil Molla'yı görmesinden kuşkulması üzerine istifa ettiğini belirtmekteydi⁶¹.

55 Tarihçi, "Mütareke Yılları Esrarı", *Yeni Sabah*, 2-3 Kasım 1949, s.2.

56 Osman Öndeş, *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.186.

*Mustafa Reşad (Mimaroglu): Emniyet Umum Müdürlüğü Eski Siyasi Kısım Müdürü 10 Mart 1919'da tutuklanmıştı.

57 *Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları (1919-1921)*, Haz: Mehmet Akif Bal, Ark Kitapları, İstanbul, 2003, s.415.

58 Cevad Bey ile yardımcıları Talat ve Kudretullah Beylerin istifa haberi gazetelere 17 Nisan 1919'da yansımış, Cevad Bey kendisiyle görüşme yapan Vakit Gazetesi muhabirine istifasının nedenini işlerinin çokluğu ve istirahat ihtiyacı olduğu gerekçesini göstererek tam da arzulandığı gibi açıklamıştı. (*Alemdar*, 17-18 Nisan 1335/1919, No: 116-1426, 117-1427, s.1/2; *İkdam*, 18 Nisan 1335/1919, No:7970, s.2; *Vakit*, 18 Nisan 1335/1919, No:529, s.2; *Yeni Gazete*, 18 Nisan 1335/1919, No:1702-138, s.1.)

59 Tarihçi, "Mütareke Yılları Esrarı", *Yeni Sabah*, 3 Kasım 1949, s.2.

60 *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.178; *Akşam*, 22 Nisan 1335/1919, No:214, s.1; *İkdam*, 22 Nisan 1335/1919, No:7974, s.1; *Memleket*, 23 Nisan 1335/1919, No:73, s.1; *Vakit*, 23 Nisan 1335/1919, No:534, s.1.

61 Öndeş, *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor...*, s.186.

Böylece Uryanizade Cemil Molla, Ahmed Tevfik Paşa kabinesinde 24 Şubat- 4 Mart 1919 tarihleri arasında birkaç günlüğüne üstlendiği Adliye Nazırlığı’na 21 Nisan 1919’da tekrar tayin edildi⁶². Cemil Molla yeni işinin başına geldiği zaman Cevad Bey de tebrik için odasına gitti ve kendisini tanıttı.

“Teftiş Heyeti Reisi Cevad...” Cemil Molla’nın suratı asıldı ve sordu: “Harb Divanı Müdde-i Umumiliği’nden istifa eden siz misiniz?” “Evet efendim!” “Oturunuz.” Cevad Bey bir kenara ilişti. Yeni Nazır: “Niçin istifa ettiniz?” “Sıhhi sebeplerden...” “Canım bu beylik sebebi bırakın da doğrusunu söyleyin! Çünkü bu istifa ile memlekete çok fenalık ettiniz! Paris’teki Onlar Meclisi bizimle sulh yapmayı bazı suçluların cezalandırmasına talik etmiştir. Hükümet üç gündür müdde-i umumi bulamıyor. Allah sonunuzu hayretsin!” Cevad Bey epeyce korktu. Yeni nazıra asıl sebepleri anlatmak lüzumunu hissetti. Cebinden ilk istifa mektubunun suretini çıkarıp verdi ve onun kendi babasını hatırlayarak şöyle dedi: “Beyefendi eski Şeyhülislamlardan Abdurrahman Nesib Efendi benim dayımdır ve ben Hacı Abdurrahim Efendi’nin oğluyum.”

Cemil Molla’nın gözleri açıldı ve karşısındakini dikkatle süzerek “Ya öyle mi oğlum! Baban Abdurrahim Efendi gerçekten hükümete sadık ve dirayetli bir zat idi. Nasıl oldu da onun aceleci olmayan ahlakını almadın!” Cemil Molla Cevad Bey’in verdiği istifa mektubunu suretini okumaya başladı. Satırlar üzerinde ilerledikçe bazen kızıyor, bazen gülümsüyordu. Bitirdikten sonra kâğıdı geri verirken şöyle dedi:

“Oğlum Cevad Bey, bunları ne cesaretle yazdın? Bazı hakikatler vardır ki ne düşünülür ne de söylenir, bazı hakikatler de düşünülür fakat söylenmez. Bazıları ise söylenebilir fakat yazılmaz. Hele bazı kimselere hiç yazılmaz. Sen müstebid bir sadrazamın yaptıklarını tenkid ve onu intikam davası gütmekle itham ederek istifanı veriyorsun, vazifeni bırakıp gidiyorsun. Bir an için kendini Damad Ferid Paşa’nın yerine koy. Bu istifa mektubunda yazılanlara katlanabilir misin? Ne ise olan olmuş, bu sözlerimi unutma ve baban gibi ol, aceleci olma!”

Cevad Bey biraz ferahladı ve sordu: “İsterseniz hemen şimdi Teftiş Heyeti Reisliği’nden istifa edip büsbütün çekileyim. “Hayır git de vazifenin başında bulun!” Cevad Bey nazırı selamlayarak çıktı ve biraz sonra Temyiz Mahkemesi birinci Reisi Ali Rıza Bey nazırın odasına girdi. Nazır ona Cevad Bey’in istifa meselesinden bahsetti ve şöyle dedi: “Biraz korkuttum ama dostlarımdan Hacı Abdurrahim Efendi’nin oğlu olduğunu söyleyince muamelemi değiştirdim.” Sonra Cevad Bey’in yerine yeni bir savcı bulmak üzere görüşmeye başladılar. Bütün bu olanları unutmayan Damat Ferid Paşa bir müddet sonra Aynizade Hasan Tahsin ve Menemenlizade Muvaffak Bey gibi birçok kimseyi Sinop’a sürme emrini verirken Cevad Bey’i de listeye soktu. Fakat Polis Siyasi Kısım Müdürü Eminönü Eczanesi Sahibi Hasan Hüsnü Bey, Cevad Bey’in hemşehrisi olduğundan kendisi Polis Müdürü Tahsin Bey’e giderek listeyi Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkezi’ne göndertmek suretiyle Cevad Bey’in adını sildirtti. Bu arada diğerleri de 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali üzerine bırakıldılar⁶³.

Damat Ferid kabinesi düştükten sonra gazete muhabirleri Cevad Bey’e gelerek istifasının sebeplerini sormuşlar o da “Ferid Paşa Hükümeti’nin hareket tarzı ve müdahalesi karşısında adaleti belirtmeye vasıta olmak imkanı bulamadığından çekildiğini” söylemişti. Bu gazeteleri saklayan Said Molla, Damat Ferid Paşa’nın 5 Nisan 1920’de dördüncü kez

62 Takvim-i Vekayi, 23 Nisan 1335/1919, No:3530, s.1; İkdam, 23 Nisan 1335/1919, No: 7975, s.1; Zaman, 24 Nisan, 1335/1919, No:360, s.1.

63 Tarihçi, “Mütareke Yılları Esrarı”, Yeni Sabah, 4 Kasım 1949, s.2.

iktidara geldiği, kendisinin de Adliye Müsteşarlığı'na⁶⁴ getirildiğinin hemen ertesinde Cevad Bey'i çağırarak, "*Harb Divanı Müdde-i Umumiliği'nden istifanızın sebepleri hakkında gazetelere verdiğiniz beyanattan dolayı bazı yüksek zatlar sizden hesap soruyorlar*" sözleri üzerine Cevad Bey "*Onun hesabı gazetelerde yazılanların içindedir*" şeklinde verdiği cevap Said Molla'yı kızdırmış, Cevad Bey'i görevinden azlettirmek için çok uğraşmıştı. Ancak yeni Adliye Nazırı Ali Rüştü Bey'in* Cevad Bey'i iyi tanınması dürüstlüğünü ve medeni cesaretini takdir etmesi onun bu uğurdaki uğraşını boşa çıkartmıştı.

Görüldüğü üzere Cevad Abdurrahim Bey'in istifa şekli ve verdiği beyanlar hükümeti oldukça kızdırmış şahsına ve mesleki hayatına yönelik tehditkâr bir tavır alınmasında başlıca etken olmuştur.

Sonuç

Yukarıdaki çalışma İttihat ve Terakki kabinelerini yargılamak amacıyla Damat Ferid Hükümeti döneminde kurulan İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nin sivil yargı mensupları arasında yer alan Cevad Abdurrahim Bey'e dair Tarihçi müstear adı ve Mütareke yılları Esrarı başlığı altında Yeni Sabah Gazetesi'nde 27 Ekim-5 Kasım 1949 tarihleri arasında yayınlanan anıları konu almaktadır. Cevad Abdurrahim Bey'in otuz beş günlük görev sürecinde yaşadıklarının ele alındığı bu anılarla ilk kez bir hukuk adamının gözünden ve öne çıkan öyküsünden İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nin bilinen ve bilinmeyen yönlerine ışık tutulmaktadır.

Cevad Abdurrahim Bey İzmir İstinaf Savcısı iken, I.Damat Ferid Paşa Hükümeti'nin 8 Mart 1919 tarihli kararnamesi ile kurulan İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nde önce sorgu hakimi sonra savcı olarak görev yapmış her iki göreve getirilişinde de Adliye Nazırı İsmail Sıtkı Bey'in rolü büyük olmuştur. Divan-ı harp kurulurken heyette yer alacak yargı mensupları için kabinedeki nazırların aday göstermeleri üzerine İsmail Sıtkı Bey de İzmir'de avukatlık yaptığı yıllarda yakından tanıyıp beğendiği ve dürüstlüğüne güvendiği Cevad Abdurrahim Bey'i aday olarak önermiş, görüşmek için kendisini İstanbul'a davet etmişti. Nazırın ismini kabineye önerdiğini görüşme sırasında öğrenen Cevad Abdurrahim Bey, partici bir adam olmadığını, teşekkül eden divan-ı harbin hükümet siyasetine uymaya mecbur bir kurul olduğunu, bağımsız olmadan çalışamayacağını, kendisini bu kurula sokmakla iyi bir iş yapmadığını söyleyerek görevden affını rica etmişse de İsmail Sıtkı Bey'in ikna ve ısrarı karşısında kabul etmek zorunda kalmıştı. Sorgu hakimi olarak göreve başladığında düşüncelerinde haklı olduğunu gösteren pek çok keyfi uygulama ve hükümet müdahaleleriyle karşılaşmış, gerek kendisi gerekse Savcı Yusuf Ziya Bey'in kanuna uygun hareket tarzı hükümeti rahatsız etmişti. Devam eden bu karşılıklı rahatsızlıklar sonunda Yusuf Ziya Bey'in savcılıktan istifa etmesiyle yerine tayin için bir kez daha İsmail Sıtkı Bey devreye girmiş, ancak onun da istifaya hazırlandığı bir sırada gelen bu teklifi, hükümetten yerine getirilmesini istediği bazı şartlarla kabul edebileceğini belirtmişti. İşine hiç kimse ve hiçbir makamın karışmayacağı, kanuna aykırı muameleler yapılmayacağı ve tahkik heyeti kararlarının tartışmasız yerine getirileceğine dair ileri sürdüğü bu şartlar yazılı olarak Sadrazam Damat Ferid Paşa'ya İsmail Sıtkı Bey tarafından iletilmiş ve kabul edilmişti. 7 Nisan'da çıkan irade ile savcılık görevine başlayan Cevad Abdurrahim Bey, birkaç gün riayet edildikten sonra şartların yavaş yavaş unutulduğuna, savcılık kararlarının hiçe sayıldığına şahit olmuş, bu durumdan üzgün olmakla birlikte görevinden hemen çekilmeyi düşünmemişti. Bu arada teftiş için gittiği Bekirağa Bölüğü'nde, İttihat ve Terakki'nin önde

⁶⁴Türk geldi, *Görüp İşittiklerim*, s.261.

*Ali Rüştü Bey 5 Nisan-21 Ekim 1920 tarihleri arasında Adliye Nazırı olarak görev yapmıştır.

gelen isimlerinin tutuklu bulunduğu koğuşları ziyaret etmiş, istek ve şikayetlerini dinlemişti. Yine bu sırada hükümetin Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in Divan-ı Harp tarafından karar verilen idam hükmünü infaz ettirme isteğini muhakemesinde bulunmadığı, Beyazid Meydanında akşam üzeri ve kalabalık önünde adam asılmasının usule aykırı olduğu ve usulsüz bir işte hazır bulunamayacağı gerekçesiyle reddetmişti. İşine müdahalelerin devam etmesi ve en son Dahiliye Nezareti’nden gelen bir emir üzerine 15 Nisan 1919’da Sadrazam Damat Ferid Paşa’ya gönderdiği ağır eleştiriler içeren bir mektupla görevinden istifa etmişti. Cevad Abdurrahim Bey’in İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi’nde otuz beş gün gibi kısa geçen bu görev sürecinde kişiliği ve mesleki kimliği ile adalet ve kanun yolunda verdiği mücadele Cumhuriyet döneminde takdirle karşılanmıştır.

Kaynakça

Kitaplar

- Ağaoğlu, Ahmet (2013), *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Yay Haz: Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Akşin, Sina (1992), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, I, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Arıkan, Zeki (1989), *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, TTKB, Ankara.
- Armenians Ottoman Documents (1915-1920) (1995), *Turkish Republic Prime Ministry General Directorate Of The State Archives*, Ankara.
- Ata, Feridun (2005), *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, TTKB, Ankara.
- Başak, Tolga (2008), *İngiltere’nin Ermeni Politikası (1830-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Bayar, Celal (1997), *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş, 5*, Sabah Kitapları, İstanbul.
- Bilgi, Nejdet (1999), *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması*, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara.
- Birgen, Muhittin (2006), *İttihat ve Terakki’de On sene, 2, İttihat ve Terakki’nin Sonu*, Haz: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Bürokrat Tevfik Biren’in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, II (2006)*, Haz: Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Çelebyan, Antranik (2003), *Antranik Paşa*, Çev: Mariam Apri-Nairi Arek, Pêri Yayınları, İstanbul.
- Gürün, Kâmuran (1988), *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Hovannisian, Richard, G. (1971), *The Republic of Armenia, I, The First Year 1918-1919*, University Of California Press, Berkeley-Los Angeles-London.
- Huyugüzel, Ö. Faruk (2000), *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Lütfi, Simavi (2004), *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim Sultan Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Maliye Nazırı Cavid Bey (2000), *Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi, I*, Yay Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- Milli Mücadele Döneminde Bekirağa ve Malta Anıları (1919-1921) (2003)*, Haz: Mehmet Akif Bal, Ark Kitapları, İstanbul.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları ((1986), Giriş: İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Öndeş, Osman (2012), Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor Milli Mücadele ve Sürgün Yılları, Timaş Yayınları, İstanbul.

Sonyel, Salâhi, R. (2012), Kaygılı Yıllar Gizli Belgelerle Kurtuluş Savaşının Perde Arkası (1918-1923), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922) (2015), Haz: Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Şimşir, Bilâl (1985), Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Türk geldi, Ali Fuad (1987), Görüp İşittiklerim, TTKB, Ankara.

Türk Parlamento Tarihi I. Ve II. Meşrutiyet, II (1998), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Alemdar

Hadisat

İkdam

İleri

İstiklal

Memleket

Sabah

Takvim-i Vekayi

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Vakit

Yenigün

Yeni Gazete

Yeni Sabah

Zaman

Ansiklopediler

"Caillaux, Joseph" AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 5, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1987, s.242.

Online Kaynaklar

www.yargitay.gov.tr-icerik-onursal-daيره-baskanları (Erişim: 12.02.2020).